

КРАТКИ БЕЛЕЖКИ ЗА „ЛЕВАНТИНСКИТЕ“ ФРЕНСКИ МОНЕТИ, ЗА ТЕХНИТЕ ПОДРАЖАНИЯ ОТ 50-ТЕ И 60-ТЕ ГОДИНИ НА XVII В. И ЗА ТЕХНИЯ ПРИЕМ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ***

Николай МАРКОВ

През 2015 г. българската нумизматична литература се „обогати значително“ с един нов труд – статията на Красимир Кръстев „Полските трояки и техните подражания“ (Кръстев 2015, 49-62). След значително изчакване от моя страна – близо две години, време повече от достатъчно, в което професионалните ни нумизмати биха могли да вземат отношение по споменатия труд, прецених, че не трябва повече да се бавя и да споделя няколко мисли по него. Ако въпросната работа не беше публикувана в научно, авторитетно издание, издадено под редакцията и с рецензиите на хора, които цялата ни гилдия с основание уважава, тя щеше да се възприеме може би само като смешна, а не като тъжна, каквато е, уви, в действителност. А тя е такава, защото авторът ѝ, очевидно млад човек, без опит и достатъчно познания, но с напористост, черта, характеризираща за съжаление поведението и на значителна част от по-младите ни колеги, си е разрешил да работи по тема, която очевидно не е по неговите възможности. Тук няма да правя разбор на всичко написано от него, с което един грамотен читател несъмнено ще се забавлява. Ще се спра единствено на внушенията му, напра-

*** Издателската политика на редакцията на сп. „Нумизматика, сфрагистика и епиграфика“ винаги е била максимално либерална. Ние даваме трибуна на различни мнения и становища в областта на научните дисциплини, обект на нашия издателски интерес. И тъй като главен субект в статията на д-р Николай Марков – наш дългогодишен и уважаван автор, е друг активен сътрудник на годишника – д-р Красимир Кръстев, ние предоставяме за негов отговор на настоящата публикация страниците на следващите броеве на изданието ни. Няма нищо по-ползотворно за науката от дискусиата върху различни изследователски проблеми. И няма нищо по-полезно за авторитета и популярността на едно научно издание от това, да бъде поле на научни дискусии. Защото всеизвестно е, че „в спора се ражда истината“.

вени по повод на едни от особено любопитните западноевропейски монети, които по причини, представени по-долу в изложението ми, се срещат относително често по нашите земи. Става дума за малките сребърни монети от 1/12 екю (5 сол/су) с образите на френските крале Луи XIII и Луи XIV, както и за техните подражания и фалшификати, изработвани в продължение на повече от две десетилетия от многобройни монетарници, главно в Северозападна Италия и Южна Франция¹.

Ето какво е написал за тях Красимир Кръстев: *„За подражания на полските трояки могат да се приемат и монетите от 10 су², които се появяват на територията на Франция. Традиционно се смята, че те са предназначени не толкова за вътрешния пазар, колкото за търговията с Леванта и се разпространяват в Средиземноморието през пристанището на Марсилия. Част от изследователите погрешно ги наричат монети от 5 су и, отново погрешно, поставят началото на тяхното производство едва в 1641 г., което според Шефкет Памук е при управлението на Луи XIII³. ... Подражания на трояки се появяват и в Италия.“* Измислиците все в този дух заемат цели 2 страници в работата на Кр. Кръстев, но тук едва ли е уместно да ги цитирам изцяло. Струва ми се, че приведените пасажи са достатъчни, за да се разберат преднамереността на позициите, от които той тръгва, както и да илюстрират добре неговото непознаване на проблема.

Каква всъщност е истината за тези монети? През месец септември 1641 г. в севернофренския град Перон бил публикуван едикт, с който френският крал Луи XIII извършил значителна монетна реформа, чрез която се целяло оздравяване на паричното състояние на страната. Ето част от от кралските мотиви: *„Луи, по Божия милост крал на Франция и на Навара ... Тъй като от няколко години нашите златни, сребърни и други монети, на които сме дали курс в кралството, са станали обект на много фалшификации и на отслабване в резултат на злата умисъл на фалшификаторите и обрзвачите на монети, Ние*

¹ Ако Кр. Кръстев си беше направил труда да прочете излязлата година по-рано от печат работата на Вл. Пенчев „Сребърни европейски монети от XVI, XVII и началото на XVIII в. от фонда на НИМ-София“ (Пенчев 2014, 109-150) и по-специално сс. 135-136, където е обърнато внимание именно на луиджините, т.е. на монетите от 5 сол, едва ли щеше да напише коментирания по-долу свои мисли. Що се отнася до работата на Вл. Пенчев, макар за написването на тази част да е ползван единствено труда на Винавер 1970, тя и досега е единствената у нас, в която е дадена сравнително точна характеристика на тези монети.

² Не, не могат да се приемат, г-н Кръстев, освен поради всичко, което съм изложил по-долу, то и поради разликите в теглата им и чистотата на метала, от който били емитирани монетите от 5 сол и тригрошовите полски монети, т. нар. „трояци“. Докато монетите от 5 сол имали нормативно тегло от 2,26 г и са с чистота на метала 91,66 %, то теглото на трояците е 2,44 г и чистота на метала 84,4 %. (За това и за други сравнения с „трояците“ може да се прочете по-подробно у Vogel 2013, 77-92.

³ Ами да, при управлението на Луи XIII е, г-н Кръстев, защото този френски крал умира едва година и половина по-късно, а именно на 14 май 1643 г.

преценихме, че за да се пресекат пътищата на този безпорядък и за да попречим това да става и в бъдеще, трябва да се урегулира стойността на циркулиращите монети в съответните тегловни пропорции и да се произведат нови с преса⁴, с такава красота и съвършенство, че да не бъде дадена на фалшификаторите никаква възможност да ги подправят⁵. ...“, а ето и началото от частта с разпореждането за производството на новите монети: „... с Нашата преса ще бъдат произведени няколко вида сребърни монети, едните на стойност от шестдесет сол, други от тридесет сол, от петнадесет сол и от пет сол, всичките с чистота 11/12 ...“⁶ и т.н. Ако се вярва на написаното от Кр. Кръстев, френският крал Луи XIII нито е знаел, че с едикта си създава подражание на полските „трояци“, нито е съзнавал, че прави монети със стойност от 10 сол, вместо от 5 сол. За да е станало така, той трябва да е бил твърде голям почитател на Полша и всичко „славянско“, както изглежда обаче е Кр. Кръстев, но кралят, както ще видим, въобще не е бил такъв. Всъщност какво направил той? Ами той не изневерил на традицията и постановил новата монетна поредица да се основава на характерната за епохата дванадесетична система. За лесно ориентиране на читателя тук ще дам и нормативните тегла на тези монети: 1 бяло екю (монетата от 60 сол) имала тегло от 512 грани = 27,19 г; ½ бяло екю (монетата от 30 сол) имала тегло от 256 грани = 13,59 г; ¼ бяло екю (монетата от 15 сол) имала тегло от 128 грани = 6,79 г; 1/12 от екюто (монетата от 5 сол) имала тегло от 42 грани = 2,26 г. Те всички били привързани към унифицираната още през 1266 г. кралска френска тегловна марка (1/2 ливра = 244,752 г): – 60 сол = 1/9 от марката; – 30 сол = 1/18 от марката; – 15 сол = 1/36 от марката; – 5 сол = 1/108 от марката (**табло L 6 а, б**).

За каква имитация на полските „трояци“ може да става дума? За какво сгрешено название на монетата иде реч в труда на Кр. Кръстев? Нека читателят сам прецени. Нещо повече, от кралския едикт добре се разбира, че коментираната монета от 5 сол, последната от поредицата нови сребърни монети, е била предназначена не за търговия с Леванта, а за обслужване на пазара в самото френско кралство. Едва впоследствие, по причини, които ще изложа по-долу, точно тези монети се превърнали в обект на многобройни имитации и открове-

⁴ Във френското монетно производство пресите (от типа „с топки“, „le balancier des monnaies“) били познати още от средата на XVI в., но сравително скъпата им продукция (на минута с тях могли да се изработват около 30 монети) и особено заради упоритата съпротива на монетарите, работещи на ръка, които щели да останат без препитание заради въвеждането им, те били изоставени. Всъщност, тези преси били въведени в масова употреба във Франция едва век по-късно, т.е. в средата на XVII в.

⁵ Пресата давала възможност монетите да бъдат произвеждани съвършено кръгли, което несъмнено отнемало възможността да бъдат обрязвани.

⁶ Текстът на целия едикт може да се прочете у Berry 1853, 506-509. На следващите страници (520-524) са дадени по-подробни сведения за отделните монетни типове.

ни фалшификации, каквито именно били емитирани за Леванта. Истината е, че оригиналните френски кралски монети никога не са били произведени, за да обслужват левантийската търговия. Едва впоследствие, към 1656 г.⁷, в резултат от ламтежа към прекомерни печалби⁸, в десетки монетарници започнало производството на техни имитации (**табло L 7 а, б, в**) и дори на откровени фалшификати (**табло LI 1**), които масово били изнасяни за Леванта. Началото на истинското им мащабно производство обаче трябва да се отнесе, изглежда, към 1660 г.⁹, когато великият дук на Тоскана Фердинандо II Медичи съоръжил монетарницата си в Ливорно с преса, което му разрешило да произвежда огромни количества имитативни монети¹⁰ (**табло LI 2**). Според някои съвременни изчисления, количеството на тези непълноценни монети достигнало до около 200 млн броя (Pamuk 1997, 345). Според други изследователи тази цифра почти трябва да се удвои. Напр. в статията на Франческо Мелоне „Аферата на луджините за Леванта“ се чете: „... за тази дейност има много малко съвременни документи, така че естествено не може да има точни данни за нея, но според изчисленията въз основа на митническите регистри, турците са внесли луджини за повече от 180 млн съвременни скуди¹¹, а ако се вземат предвид и контрабандните заплащания, цифрата може да се удвои.“¹²

⁷ Hasluck 1921, 56, №№ 53, 54. Според Робер Мантран това станало през 1653 г. (Mantgran 1965, 176). Днес са установени два обособени периода на особено активно емитиране на тези монети във Франция. Приема се, че ако до 1646 г. те били емитирани в сравнително малки количества, то в интервалите от 1658-1659 и 1663-1664 г. те били произведени масово. (Charlet 1995, 193).

⁸ Тези печалби очевидно били огромни. По това време, по повод на търговията с непълноценни монети, двама марсилски търговци, братята Матийо и Жан-Батист Фабр, споделяли, че „с десет хиляди екюта могат да се направят шестдесет хиляди.“ (Mantgran, 1965, 177).

⁹ Тази дата се споменава и в сведението на монетния магистрат на република Генуа от 29 септември 1667 г. (Виж целия текст на справка у Oliveri 1858, 83-85). Този прелюбопитен документ може да се прочете и в резюме в превод на английски у Hasluck 1921, 78-79).

¹⁰ Melone 2010, 28. Според някои изследователи, до 1667 г. монетите от 5 сол били изнасяни изключително от Марсилия, а едва впоследствие от италианските пристанища Генуа и Ливорно (Charlet 1995, 193). Читателят обаче сам ще се убеди след прочита на моя разказ за събитията, че това твърдение не е съвсем точно. Изглежда, че за тази представа на Шарл е допринесло Решението на Кралския съвет от 2 декември 1666 г. за забрана на износа на монети от 5 сол от Марсилия, за което споменавам по-долу в повествованието си. В действителност марсилските търговци се продоволствали поне две-три години преди тази дата със значителни количества непълноценни монети, произведени в италианските монетарници.

¹¹ Така посочената сума е фантастична, тъй като скудото било едра сребърна монета, разменяна по традиция за 8 монети от 5 сол, т.е. бройката, спомената от Мелоне би следвало да бъде около 2 млрд. Това е обаче абсурдно. Най-вероятно Мелоне е допуснал неволна грешка. По-скоро става дума за 180 млн броя, които според него трябва да се удвоят. Ето защо това, според други автори, ползвали данните на Мелоне се споменава и по-скромния брой – 180 млн (Виж напр. у Bruno 2015, 48). За около 180 млн екземпляра говори и Charlet 1995, 193.

¹² Melone 2010, 32. Очевидно авторът ползва сведенията от труда на Жан-Батист Таверни (виж тук Приложение IV).

Познатите ни извори от епохата, част от които читателят ще намери в *Приложенията* на настоящата работа, рисуват съвсем различна картина от тази, представена ни от Кр. Кръстев.

Около средата на 50-те години на XVI в. (според Жан-Батист Шарден, през 1656 г.¹³) марсилски търговец изпратил на свой търговски агент в Смирна от емитираните за Франция монети от пет сол на равностойността на двеста или триста екюта, за да му бъдат закупени някои копринени платове. Турците харесали тези малки монети, с които сделките се извършвали много по-лесно, отколкото с местните акчета, които към това време били девалвирали и теглото им от 0,7 г към 1580 г. било намалено до 0,3 г през 1640 г. (Pamuk 1997, 357). Всъщност, с тези малки и изключително тънки местни монети било затруднено дори извършването на обичайните ежедневни разплащания¹⁴. Главната причина за това незавидно положение на османското парично дело бил значителният приток на евтино сребро от Новия свят, довел до затварянето на значителен брой от местните рудници за добив на сребро¹⁵. Успоредно с това започнали да преустановяват дейността си и много от османските монетарници и така сребърните османски акчета почти изчезнали от пазарите (Pamuk 1997, 359). Златото и сребърните европейски монети станали основните платежни средства на Балканите, в Константинопол, в Анадола и в Сирия (Pamuk 1997, 359-360). В Османската империя през периода липсвали и медните монети (Pamuk 1997, 360-361). Освен това, икономиката на страната била пренапрегната от проточилата се османска обсада на главния град на Крит Кандия (1645-1669 г.), който бил защитаван не само от венецианските му владетели, но и от хора от цяла Западна Европа.

Тежката финансова ситуация в Османската империя през периода и почти пълната липса на местни пари по същото време, направили новите сребърни монети изключително търсено платежно средство. Това естествено повишило курса им не само спрямо местните монети, а и спрямо по-едрите сребърни западноевропейски номинали, каквито били широко употребяваните *льовендаалери* и осем-реаловите монети, за които трябва да се знае, че също не били пълноценни¹⁶. Това била причината, поради която почти всички

¹³ Виж Приложение I.

¹⁴ Според Слободан Сречкович, към 50-те години на XVII в. акчетата вече били намалили теглото си до около 0,22 гр. (Srečković 1987, 195, 200).

¹⁵ Pamuk 1997, 358 и цитираната там литература.

¹⁶ Значителна част от тях също били емитирани във френски и италиански монетарници (напр. льовендаалерите, т. нар. в Османската империя абукели, били емитирани в Марсилия още от 7 март 1653 г.; виж у Masson 1896, 495); емитирани били и златни монети, предимно венециански цехини; съдържанието на благородните метали в тях също било занижено. Борбата срещу разпространението им започнала още през 50-те години на XVII в. Например, в свое Решение от 12 май 1657 г. френският пар-

съвременници на събитието отразяват първоначалната им стойност 8:1, откъдето впрочем идва и употребяваното в Османската империя тяхно название – *тимини* и още по-точното „тимин ал Франгистан“. Любопитно е, че днес твърде много учени се колебаят за произхода на това название. Всъщност то е доста отдавна уточнено. Ето какво е записал по този повод за него големият френски интелектуалец на XIX в. Адриен дьо Лонгпериер: „Толкова често използваната в текстовете от XVII век дума *thémin*¹⁷, е от арабски произход. *نماتھ* означава осмина, едно *ottavo*, и едновременно с това, нещо ценно.“ (Longprérier 1876, 630; Hasluck 1921, 64, п. 79). Названието *луиджини*, с което си служели обичайно западноевропейските търговци, било несъмнено във връзка с емитирането на монетите от 5 сол (1/12 екю) от началните години на управлението на младия крал Луи XIV (на итал. *Luigi*, Луиджи, откъдето монетата получила названието „малкият Луиджи“, *luigino*). Върху тези монети, отпечатани с матрици, изработени от Варен след 14 май 1643 г., кралят бил изобразен като очарователно младо момче (**табло L 6a**). Типът се запазил още двадесетина години. Освен тези названия, от изворите от епохата са ни познати и други за подобни по номинал монети, но с различни изображения – *карлино* (за монетите, емитирани в Авиньон), *джорджино* (за монетите със св. Георги, емитирани в Генуа), *отаво*, *отавето*, *реал* (Hasluck 1921, 56, п. 52)¹⁸, *лигурино* или *джустино* (общо за малките сребърни генуезки монети) (Lexikon 1975, 207), *жетони*, *изолоти*, *маркезини*, *донзени* (Pàstine 1952, 28, п. 6) и др.

В някои от страните на Западна Европа, в т.ч. Франция и Италия, според феодалното право, освен владетелите, право да емитират свои монети имали не един и двама сеньори, а също някои градски управи и дори манастири. От това обстоятелство се възползвали Анна-Мария Луиза Орлеанска, братовчедка на крал Луи XIV и Гийом III д'Оранж-Насау, бъдещият крал на Англия от 1685 г. През 1659 г. в монетарницата на град Треву, Анна-Мария

ламент постановил забрана на всички търговци, капитани на кораби, корабчета и др. ... нито да внасят, нито да изнасят от Марсилия и по крайбрежието на Леванта и особено в града Смирна, монетите, наричани изолоти, талерос, нито други количества монети, под заплахата от тяхната конфискация, както и на собствеността [на нарушителя]. (Masson 1896, 17, п. 3).

¹⁷ Робер Мантран дава формата *sūmīn* („монета от 5 сол, наречена от турците *sūmīn*, по което впоследствие западниците направили *témin* или *ūmin*“) (Mantran 1965, 176).

¹⁸ Тук не трябва да се подминава грешката на Хаслък, който уверява, че названието *карлини* възлиза към името на папския легат кардинал Карло Гизи. Такъв обаче няма между папските легати по това време. Монетите на равностойност 5 сол, между които действително има много фалшификати, били емитирани в Авиньон от легатът Флавио Кизи (Chigi/Ghisi), който резидирал в този папски град от 1657 до 1668 г. Карлини се наричали сребърните монети на Неапол, които по размери и тегло били близки до луиджините.

Луиза, принцеса на Домб, започнала да емитира монети от 5 сол, но това били „почтени“ подобия на френските кралски монети¹⁹. На лицевите им страни бил представен профилът на принцесата, а откъм опакото, според хералдичните традиции – френският герб с малка династична отлика (**табло L 76**). Тези монети, които били от сребро с чистота само малко по-ниска от тези на кралските монети (10/12), били харесвани изключително много в Леванта. Изглежда, че това е причината, поради която именно те били обект на много имитации и фалшификации. Имитациите (**табло L 7в**), а особено фалшификатите им обаче били произвеждани на толкова много места, че и до днес изследователите им са затруднени при тяхната идентификация²⁰. Не толкова почтени били действията на Гийом III д’Оранж. Към 1659 г., когато той бил едва деветгодишен, майка му Хенриета-Мария Английска, под чиято опека той бил поставен, наредила производството на фалшиви монети от 5 сол, които стоели твърде близко до оригиналните (**табло LI 3а**). Малко по-късно, през 1662 г., монети от 5 сол (*ottavelli*), но от нископробно сребро, емитирал и папският легат в Авиньон, кардинал Флавио Кижичи, но те представяли профила на кардинала откъм лицевата си страна, а откъм опаквата – герба на могъщата римска фамилия Кижичи (**табло LI 3б**). Тези монети, предназначени несъмнено за Леванта, били емитирани до 1667 г., т.е. почти до края на управлението на Флавио Кижичи в Авиньон. По ред причини, между които вероятно и представения на задната им страна кръст от герба, тези монети не били особено популярни в Османската империя, за което говори относително голямата им рядкост по нашите земи. През 1664 г. започнало и производството на имитативни монети в монетарницата на принцовете Дориа в Лоано. Тогава бил сключен договор за отдаването ѝ под аренда на жителя на Ница Онора Блюе, който се задължавал за срок от 4 години да произвежда и монети от 5 сол с чистота на метала 10/12 (Oliveri 1858, 62-64)²¹.

¹⁹ По-подробно за тях, както и за имитациите им (заедно с описанията) у Avant 1862, 110-114; от № 5251 (р. 115) следват описанията на луиджините на фамилия Дориа, емитирани в замъка Торилия; от с. 116, № 5259 започва описанието на луиджините на маркиза на Фосдинуово (до с. 117), всичките имитиращи повече или по-малко монетите на Анна-Мария Луиза.

²⁰ Освен споменатите в тази работа монетарници, луиджини били емитирани и от монетните ателиета в Серавале, Аркуата, Стацано, Пастурана, Кастелето, Фосдинуово, Монтебруно, Сан Стефано д’Авето, Лацио, Лоано, Торилиа, Кабрега, Ровеньо, Гарбаниа, Грондона, Канталупо, Маса ди Луниджиана, Бусала, Тасароло, Рокафорте, Ронко, Рокета, Монджиардино, Франкавила, Тортона, Вергани, Дерниче, Пиетрабисара, Лерма, Мантова, Месерано, Понцанело, Марсилия, Авиньон, Нюшател, Цвьоле, Малта, Генуа, Ливорно, Лука и със сигурност и от още много други. (Опит за създаване на каталог на тези монети е направен от Морис Камарано: Sammagano 1998, 424; в нея са представени монетите на 24 монетарници. За мое съжаление, не разполагам с този труд.)

²¹ В последващите документи, публикувани от Оливери (№№ VII-XX), се проследява добре производството на луиджините в монетарниците на принцовете Дориа.

Междувременно, през първата половина на 60-те години, монетите от 5 сол и подобията им били добили толкова широко разпространение в Леванта, че значителна част от сделките, сключвани там, се извършвали изключително с тях. Нещо повече, войниците, обсаждащи Кандия, настоявали заплащането им да се извършва изключително с тези монети. Така увеличеното им търсене в Османската империя, за което говорят всички извори от епохата, създадо онази среда, от която се възползвали спекулантите.

По това време проблемът с непълноценните монети бил вече ясен на френските финансисти, но изглежда те все още не били добре ориентирани за мащабите му. Затова първо те поискали да се осведомят за фактическото състояние на нещата на Изток. В резултат от това решение, на 16 март 1660 г. големият финансист на Франция Жан-Батист Колбер изпратил инструкции до френските консули в Леванта, в която той разпореждал от името на краля: *„Тъй като най-важното за цялата търговия е броят на монетите от 5 сол, които преминават от Франция и Италия в Леванта, Негово Величество, желае установените по левантийските пристанища консули да проучат всичко по това, да го запознаят с мнението си за всички средства, с които може да се попречи на продължаването на този безпорядък, чрез който се извличат от кралството всяка година твърде значителни суми, и който съсипе напълно нашите производства, за да се наместват на тяхно място тези на Англия и Холандия. Негово Величество иска да узнае различните стойности, чистота на метала, отпечатъците, образите, местата на производството им и различните народи, които ги отнасят в Леванта, в какви количества, и какви печалби те получават.“* (Clément 1863, 454-455).

Въпреки някои реакции срещу заливането на левантинските пристанища с непълноценни монети²², първата по-сериозна реакция на управниците на Османската империя срещу навлизащите по пазарите ѝ огромни количества от тях трябва да се отнесат след средата на 60-те години на XVII век. Според сведението на съвременника на събитията Пол Рико, това станало към края на 1668 и началото на 1669 г. (Приложение III). Сигурно е, че роля за изразяване на недоволството на османлиите от това състояние на нещата изиграли и непрестанните оплаквания на английските търговци, които претърпявали сериозни загуби²³. Тъй като самият френски

Особено любопитен е документ № XVI (р. 75-76), в който е представен отчет за производството им в монетарницата в Торилиа. От него се вижда, че през 1667-1668 г. там били емитирани лунджини с чисота на метала 7/12, 6/12 и 5/12.

²² Виж напр. разказа за конфискацията на около 2000 такива монети на Валентино Берти в Смирна през 1663 г. (Oliveri 1858, 84). Виж също и сведението за наредбата на великия везир, вероятно още от края на 50-те години за урегулиране на курса на монетите от 5 сол на 12:1 спрямо екюто (Приложение IV).

²³ За английската позиция по повод на непълноценните монети виж хубавия разказ у North 1744, 79-83. Виж по-пълна картина у Abbott 1920, 233, next; 379.

крал Луи XIV бил особено ревнив към качеството на собствените си монети²⁴ (и реноме) и с нарастващ гняв гледал на производството на техни имитации и фалшификати²⁵, демаршът на османските управници не го оставил безразличен. Освен това, тъй като опитите на френските консули в Леванта да ограничат злото не давали очакваните резултати, за да се ориентира по-добре за събитията в Леванта, през юни 1665 г., кралят изпратил извънреден генерален комисар на френския монетен дом в Смирна (Cipola 1994, 66). Очевидно французите приели сериозно заплахата и предприели всевъзможни мерки по делото на непълноценните монети, изпращани в Леванта. Инструкции в такъв дух получил и новият посланик на Франция в Османската империя Дьони дьо ла Е. Анкетата си за непълноценните монети той започнал още, докато се готвел за отплаването си към Константинопол²⁶. Ето фрагмент от писмото му до Колбер, изпратено от Марсилия на 9 октомври 1665 г., откъдето малко по-късно той отплавал за османската столица: „При пристигането ми тук, г-да градските първенци²⁷ и търговските пълномощници²⁸ дойдоха да ме посрещнат пред вратите на града²⁹. На другия ден отидох в общината, където в присъствието на главните марсилски търговци те изслушаха специалните заповеди, които бях получил от Н.В.

²⁴ По този повод трябва да се отбележи, че дори в кралските монетарници били произведени непълноценни монети. За това свидетелства напр. документ от 3 и 4 август 1661 г. за производството на монети от 5 сол в монетарницата на Гренобъл, където след проверка било установено, че те били с намалени тегла и чистота на метала (Charlet 1995, 222-224). Последвало разследване на случая и в резултат затварянето на монетарницата (виж всички документи до р. 229).

²⁵ За това има много свидетелства от епохата, напр. Заповед на Кралския държавен съвет, издадена в Париж на 10 септември 1659 г., с която се обезценяват „монетите, наскоро произведени в Оранж, имитиращи по фалшив начин френските луита от 5 сол.“ (Monnaie de Paris. Ms. 4. 79, fol. 47r-48v и fol. 49r-51r); заповед от 20 август 1661 г., с която „се забранява под угрозата на смъртно наказание да се заплаща и да се приемат монети от 5 сол, изработени в Оранж.“ (Monnaie de Paris. Ms. 4. 168); заповед от 14 юни 1662 г., с която „се обезценяват монетите от 5 сол, произведени в Авиньон, и се забранява да се плаща с тях ...“ (Monnaie de Paris. Ms. 4. 173 и Ms. 4. 81 fol. 223r-226r); Заповед на Монетния двор от 23 май 1663 г., с която „се препращат на заместник генерала на Прованс инструкция и съдебно решение за конфискация на монетите от 5 сол, направени от лейтенант на адмиралтейството в Марсилия.“ (Monnaie de Paris. Ms. 4. 173 и Ms. 4. 82, fol. 195r-196r).

²⁶ Дьони дьо ла Е изпълнявал кралските инструкции, които бил получил още в Париж. Фрагментът от инструкциите му, засягащ монетите от 5 сол от 22 август 1655 г. е публикуван от Адриен Лонгпериер в работата му Longpérier 1876, 608-609. От него се разбира, че по това време във Франция не само са си давали добра сметка за последиците от търговията с непълноценни монети, но предлагали и сътрудничество на османското правителство да се справи с проблема. За това говори и препоръката на автора на инструкцията (вер. Колбер): „... Истинският начин да се поправи тази злоупотреба би била пълната им забрана във всички земи на Великия господар или да се наказват онези, които донасят там фалшиви монети“.

²⁷ За тези градски служители, *échevins*, още през март 1660 г., кралят бил постановил, че могат да се избират изключително само измежду търговците (Teissier 1892, 17).

²⁸ *Députés*; те били двама на брой.

²⁹ Всъщност г-н дьо ла Е бил посрещнат от ръководното тяло на Марсилската търговска камара, което се състояло от 15 души.

за възстановяването на търговията за това че съм натоварен да подновя капитулациите, и да ми направят опис за всички глоби³⁰, които са ни били наложени в пристанищата ни в Леванта през последните двадесет години, за стълкновенията с корсарите за същия период, на колко роби и на каква сума възлиза плячката им; че бъркотията по пристанищата ни в Леванта не произлиза единствено по вина на турците и евреите, но често и заради лошото поведение на френските търговци, пребиваващи в пристанищата, където има наистина и честни хора, но по-големият брой от тях са нехранимайковци и хайти, които къде заради някои престъпления, къде поради разоряването си са били принудени да напуснат родината си и да се оттеглят в Леванта, където най-често са били причинители за бъркотията и наложените ни глоби. За да бъдат те излекувани, трябва да се започне с прочистването на пристанищата от тази сбирщина и да се попречи на пристигането на други подобни в бъдеще. Казах им още, че имам специални заповеди от Н.В. по този повод, и че ако и занапред някой търговец или занаятчия иска да се установи в Леванта, той няма да бъде допуснат без моето разрешение, което аз няма да дам на никого, освен на онези, които ми донесат препоръки от г-дата градски първенци и търговските пълномощници, че те са добропорядъчни хора, и че притежават качества да бъдат търговци по пристанищата в Леванта. След това им говорих за измамата, която се върши с пренасянето на монетите от 5 сол и за неприяностите, които могат да произтекат от това, тъй щото те да се посъветват за начините, чрез които да се справят с проблема. Първият градски първенец³¹ ми отговори, че трябвало да ги защитаваме. Въздържайте се – казах му – защото, ако ги защитавате, турците ще разберат, че са били измамени и това може да бъде причина за значителна глоба; че това трябва добре да се обмисли, и когато те ми кажат мнението си, аз ще се постарая да им съдействам пред Портата. ... Всички в Марсилия се оплакват, поне честните хора, от това, че господин Боуел (Boüel), който е предприел производството на монетите от 5 сол, ги влошава, като занижава стойността им с 25, 30 и 35 процента. Те казват, че освен в монетарницата на краля, такива се правят и в тези на Домб и на Мург, и че трябва да му бъде забранено под страх от смъртно наказание, той да произвежда други монети, освен такива с точната им стойност...“ (Derping 1852, 392-394, № 21). Още от този пръв доклад на г-н дьо ла Е се вижда добре, че проблемите около монетите от 5 сол не били така прости. Всъщност той очертава една твърде нерадостна картина. Марсилските първенци не били склонни да се откажат така лесно от изключителните си пе-

³⁰ Така превеждам тук и по-нататък термина *avanie*, който има доста по-широко значение. Виж по-подробно у Voogert 2005, 117-155.

³¹ Той могъл да бъде избран или само измежду bankerите или измежду търговците (Teissier 1892, 17).

чалби³². Впечатлението за това се подсилва и от следващия доклад, изпратен от същия посланик, пак от Марсилия, но две седмици по-късно, непосредствено преди отплаването му. Тогава самият той бил принуден да отнесе със себе си в Константинопол от непълноценните монети. Пишейки писмо на Колбер на 24 октомври 1665 г., той отбелязва: „... Бих искал да отнеса тези пари (става дума за сума от 25 хил. екю, б.м.) в Константинопол под формата на мексикански или севилски пиастри, монетите, които някога се носеха от Франция в Леванта, но бях принуден да ги превърна в монети от 5 сол с отпечатъка на образа на Мадмоазел³³, тъй като тук такива с образа на краля няма, понеже турците не искат други монети. Така, капитан Гримо, последният завърнал се с кораба си от Смирна, отнесъл там 8 000 пиастра в монети от 5 сол и като не намерил стока, която да закупи с тях, бил принуден да ги изостави, като вместо тях отнесъл там 8 000 екюта в мексикански и севилски пиастри. От това се вижда колко е наложително да се оправи бъркотията, която може да произтече, защото няма кораб, който да не пренася фалшиви и непълноценни монети, със съдържание на среброто, намалено до 25-30 процента. Чакам нарежданията на Н.В. по този повод, като междувременно ще се постарая да узная за настроението на турците по повод на тези монети.“ (Depping 1852, 397).³⁴

А техните (на турците) „настроения“ очевидно не били добри. Според разказа на Жан-Батист Шарден, в резултат на измамата с непълноценните монети, турците „започнали навсякъде да унижават французите, като ги наричали фалшификатори на монети“ (виж Приложение I). Тази атмосфера на недоверие била съсипваща за френските търговци. Поради това Луи XIV и станалият междувременно финансов министър Жан-Батист Колбер предприели две важни стъпки. Първата се състояла в пращането по пристанищата на Леванта на френски сарафи, които преглеждали всички монети от 5

³² Това е ясно изразено от де ла Е и в посланическото му донесение от 17 октомври 1666 г.: „Марсилиците искат да бъдат защитавани монетите от пет сол ...“ (Longpérier 1876, 610).

³³ Т.е. на Анна Мария Луиза Орлеанска.

³⁴ У Longpérier 1876, 609-613 са публикувани многобройни откъси от изключително интересни документи – посланически сведения за разговорите с висши османски управници по повод на непълноценните монети, с разкази за заловени нарушители на османските наредби, с които се целяло ограничаването им, говори се за подкупничеството на турските митнически чиновници и за много други интересни подробности. От тях се разбира, че при престоя си в Османската империя дьо ла Е непрестанно се стремел да внушава на турските управници необходимостта от забраната им: „Само великият везир да се завърне (от Кандия), тогава ще направя всичко по силите си, за да бъдат те напълно забранени.“ – записал той в рапорта си до външния министър на Франция от 17 октомври 1666 г. (Longpérier 1876, 610). В друг от рапортите си той се оплаква и от зловредната роля на генуезците, доставящи огромни количества фалшиви монети. В същия рапорт (3 март 1668 г.) той отбелязал обаче: „Но, господине, тези хора са в толкова жалко състояние, че всичко, което ще кажа, ще бъде излишно. Портата няма пари.“ (Longpérier 1876, 611). Трябва само да се съжалива, че този прелюбнителен труд е останал незавършен.

сол и отделяли пълноценните от непълноценните и фалшификатите. Фалшификатите били претопявани на място, а върху пълноценните монети, специално назначени от турските власти чиновници, нанасяли специфични контрамарки, с които им се давал легален курс в страната (виж Приложения II и V). Френските кралски монети били остойностени на 5 сол, тъй като били емитирани с чистота на метала 11/12, а монетите на Домб, Монако и др. (виж Приложения I и II) с чистота на метала 10/12 били остойностени на 4 сол.

Тези контрамарки, макар и сравнително отдавна познати на нумизматите, са били обект на изключително малко проучвания. Най-ранната позната ми публикация е тази на Алот дьо ла Фюй. В публикувания си доклад пред парижкото дружество на нумизматите на 3 юни 1905 г. (*De la Fuÿe* 1905, XL-XLI) той оповестил за два екземпляра от колекцията на Пол Бордо, от които единият бил с относително „четлива“ контрамарка. Тава е френска монета от 5 сол на Луи XIV. Според прочита на Алот дьо ла Фюй, с контрамарката била обозначена на арабски цифрата *net* (HaMSA), предполагаемо във връзка с френския номинал на монетата (**табло LI 4**). Днес правилността на този прочит е оспорена от големия немски арабист Герд-Рюдигер Пуин от Саарбрюкенския университет. В публикуваното му мнение за смисъла на една от двете известни ни контрамарки (Tim 01, по Вилски) (**табло LII 1**) и имитациите им той разчел „законно платежно средство“ или „текуща монета“ (в смисъл на *добра монета*), от арабското *naqd saħīḥ* с прибавена датата [10]80 (= 1669/1670 г.)³⁵. Дори от беглото сравняване на двете разчетени контрамарки обаче става ясно, че те не са еднакви. Проблемът е усложнен и от обстоятелството, че върху монетите от 5 сол са били нанасяни и други контрамарки. От познатите ни още две, едната не е разчетена (Tim 03, по Вилски) (**табло LII 2**), а за другата (Tim 02, по Вилски) (**табло LII 3**) се предполага, при това доста основателно, че е имитация на Tim 01 (Wilski 1995, 260). Началото на контрамаркирането на пълноценните монети от 5 сол засега не може да се установи със сигурност. Само може да се предполага, че то е започнало някъде около 1668-1669 г. Краят му също не може да се установи със сигурност. Едно е ясно, благодарение на датираната контрамарка то е било масова практика през 1669/1670 и вероятно през следващите няколко години.

Следващият по-сериозен ход, предприет във Франция срещу непълноценните монети, бил издаването на заповед на Кралския съвет от 2 декември 1666 г., с която се забранявало на търговците

³⁵ За този прочит на д-р Пуин виж у Wilski 1995, 260, Table 37, Tim 01, 301. За съжаление не познавам работата на Илиш Луц (Lutz 1981, 315–326.), която не успях да намеря.

и на всички жители на кралството да изпращат в Константинопол, Смирна, на други места и по пристанищата на Леванта монети от 5 сол „с герба на Франция или всякаква друга чужда монета“, и с която се разпореждало на капитаните, които биха пренасяли сребърни монети в Леванта, да ги откарват след приставането на корабите им в къщата на съответния консул (Clément 1870, 424) – или за проверка на качеството им, или за конфискация.

В Генуа също не стоели безучастни. Отчасти под натиска на Франция, къде и заради собствените си интереси, управниците й също предприели действия, с които се стремели да ограничат производството и разпространението на непълноценните монети. Приетите в републиката декрети (от 2 юни 1666 г., от 18 юли 1667 г.³⁶, от 26 май 1671 г. и от 1 февруари 1675 г.), както и ред други действия (Pâstine 1952, 31) обаче не довели веднага до очакваните резултати.

Оздравяването на финансите на Османската империя и оттам на търговията, с която се препитавали много хиляди хора на Запад, не било така лесно, защото непълноценните монети били почти единствените платежни средства на левантинските пазари. С тях били изплащани заплатите на войниците³⁷, дори и данъците, и се сключвали имотни сделки. Поради това, когато в средата на 60-те години на XVII в. османските власти опитали да забранят или поне да ограничат разпространението им в страната си, на ред места избухнали бунтове³⁸. Не помогнала много и заповедта на великия везир Фазъл Ахмед Кьопрьолю, издадена веднага след края на Критската война (1669 г.), с която монетите от 5 сол били демонетизирани, поради което, макар и все по-ограничавани, те продължавали да циркулират на Изток и през следващото столетие (*Аната* 1996, 165).

Освен това, въпреки забраните за производството им на Запад, непълноценните монети продължавали да бъдат нелегално емитирани. Добър пример за това е писмото на арендатора на монетарницата на абатството в Лерина в град Себорга г-н д'Абрик (д'Абриел)

³⁶ Виж целия текст на този декрет у Oliveri 1858, 80-83.

³⁷ С тях се плащало на войниците, обсаждащи Кандия (Виж приложение IV); за заплащането на войниците с тези монети през 60-те години пише в пътеписните си бележки и г-н Пуле (Pouillet 1668, 444-446); с тях били платени през 1663 тримесечните заплати на войниците, след успешната обсада на Ершекуйвар (дн. Нове Замки, Словакия) (Vuza 1976, 121-122). В Централна Европа тези монети били наричани тимон, timon. През 1673 г. употребата им в унгарските земи под австрийска власт била изглежда забранена (Декрет на градския съвет на Кошице от 1673 г.; в този декрет тези монети са наречени „Demin“ или „Luissin“) (Vuza 1976, 122-123). В началото на употребата им през 60-те години в Централна Европа те се разменяли при курс 8:1 спрямо екюто (талера), а през 70-те години курсът им се променил до 13:1 (Vuza 1976, 125-126).

³⁸ Виж тук Приложение III. Бунтове имало и в Константинопол и в Бруса (Hammer 1842, 118).

до преосвещения отец дьо Герен, от 21 септември 1686 г., в което авторът му изключително предпазливо е изложил искането си за емитиране на такива монети, но без нито веднъж да спомене обекта на молбата си (виж Приложение VII). Такъв несъмнено бил и случаят с монетарницата на Гийом д'Оранж, в която чак до 1686 г. били произвеждани непълноценни монети – венециански цехини, льовендалери, холандски дукати и др., всичките предназначени за търговията с Леванта³⁹. По всичко изглежда, че османските власти успели да се справят с тях едва към края на 80-те години на XVII в., когато в монетното си дело те въвели топковите преси при изработването на монетите и бил създаден новият тип сребърна монета – едрият грош, успоредно с което започнала подмяната на твърде обезцененото вече сребърно акче с по-едрите пари, каквито до момента били емитирани само в Египет (râge-i Misrî) (по-подробно у Sahillioğlu 1999, 83-103). От това време насетне споменаванията за монетите от 5 сол в Османската империя стават все по-редки, за да изчезнат напълно към първата половина на XVIII в.⁴⁰

И накрая, не мога да не споделя особеното чувство, което се породило у мен след прочита на десетки документи от епохата по повод на финансовите дела на Османската империя от втората половина на XVII в. Очевидно е, че османските управници се стремели към задържане в оборот на непълноценните (без своя стойност) монети, от които те били принудени да се откажат окончателно едва след неуспешната втора обсада на Виена. Голямата борба срещу тях била всъщност проведена от френските финансисти. Това състояние на нещата е било регистрирано от забележителния изследовател на стопанската история Фернан Бродел, който тъкмо по този повод отбелязал: „Така Турската империя подмамваше парите от Запада, от които тя се нуждаеше за собственото си обращение“ (Braudel 1985, 449).

Вярвам, че казаното от мен дотук дава достатъчно добра основа за последвало сериозно проучване на тези монети и на циркулацията им по българските земи, нещо, което до момента никой от нумизматите ни и от специалистите по стопанска история не се е заел да направи по-задълбочено. А такова проучване несъмнено би запълнило значителната празнина в познанията ни за монетното дело у нас през тази епоха.

³⁹ По-подробно у Rolland 1958, 129-131. По подобие на тимините и тези монети също били контрамаркирани от турците (по-подробно у Wilski 1995, 294-300; самите контрамарки са възпроизведени на р. 259; виж също и у Bordeaux 1910, 119-126).

⁴⁰ Ханс Вилски голословно твърди, че те продължавали да се обменят в Османската империя още цял век след емитирането им (Wilski 1995, 301), но аз не съм намерил никакви основания за такова разтегляне на употребата им във времето.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

I. Из *„Дневник за пътуването на рицаря Жан-Батист Шарден в Персия и в Източните Индии, през Черно море и през Колхида“*. Лондон, 1686, фр. 7-8 (1672 г.) и *„Пътешествията на господин рицаря Шарден в Персия и на други места на изток“*, (Т. I, фр. 12-14), Амстердам, 1711 г.⁴¹

[...] В Смирна и в целия Левант французите са многобройни. Има ги във всички средиземноморски пристанища на Турция. Почти всички са провансалци ... [Казват], че в Турция провансалците имали сполука и понякога късмет, така че не трябва много да се изненадваме, че са обогатили родината си през тези щастливи времена. Такова време настъпило около 1656 г. и продължило тринадесет години, през които те развивали една търговия, от която печелели осемдесет и [дори] деветдесет процента.

Тази търговия, която в същността си била изключително несправедлива, била онази с монетите от пет сол, която предизвика толкова шум на времето си. Турците ги наричали тимини и вземали първите, [които попаднали при тях] при курс десет сол на парче, т.е. шест [тимина] за екю. Известно време тази цена [на тимините] се запазила, а по-късно се понижила на седем сол и половина. Те (турците, б.м.) не желали други монети. Цяла Турция се изпълнила с тях и в нея не могли да се видят никакви други монети, защото французите надделяли с тях. Тази сполука ги заслепила толкова, че те не се задоволили с голямата печалба, която извлечали. Те жадували за още и започнали да подправят монетите от пет сол. Те направили [тимини] от нископробно сребро първо в Домб, после в Оранж и в Авиньон. От тях направили още по-лоши в Монако и във Флоренция и накрая в усмотените замъци в генуезката държава и на различни други места започнали да правят такива, които били само от посребрена мед. За да продават монетите си, марсилците също занижили качеството им и започнали да ги дават при разплащанията си и на сарафите на по-ниска цена от курса им. Макар че измамата, на която турците били жертва била толкова дебелашка и значителна, те не я забелязвали дълго време, но накрая, когато я разкрили, тя ги разгневила толкова силно, че те започнали навсякъде да унижават французите, като ги наричали фалшификатори на монети, макар че холандците и генуезците също имали участие в това. Те изпратили сарафи във всички левантийски пристанища, за да преглеждат парите, които се донасяли в тях и да обезценят тези пари, с изключение на истинските френски монети, които

⁴¹ Преводът е направен по изданията: Chardin 1686, 7-8 и Chardin 1711, 12-14.

те преоценили на пет сол парчето, а така също и на монетите на Флоренция, Монако и Домб, чието сребърно съдържание било високо и които те преоценили на четири сол. Накрая те обезценили всички подправени монети без изключение и оставили да курсират само добрите монети от пет сол, които за кратко време изчезнали от пазарите, защото те имали цената, която в действителност стрували. Когато това се случило всички европейски търговци, с изключение на англичаните, се били снабдили с огромни суми в тимини. Магазините им били претърпкани от тях, били докарвани с препълнени от тях кораби и започвали да ги произвеждат навсякъде. Обезценяването на тези монети причинило големи загуби на боравещите с тях, мнозина загубили онова, което били спечелили [по-рано], а някои и повече.

Тази обезценка била предизвикана от англичаните. Ако тези монети биха продължили да курсират, тяхната търговия би пропаднала, защото тя се състои изключително в закупуване на коприна. И така търговците на тимини били причинили повишаването на цената на коприната, без да ги е грижа за цената, на която англичаните биха я купували, само и само да вземат монетите им от пет сол като средство за разплащане. Аз самият съм виждал повече от петдесет различни отпечатъка. Най-често срещаните имаха като отпечатък от едната страна женска глава със следните думи околоръст *VERA VIRTUTIS IMAGO*, а от другата герба на Франция с тези думи *CURRENS PER TOTAM ASIAM*.⁴²

Тук ще направя две бележки. Първата е, че е удивително това, че в цялата Османска империя, най-голямата империя на света, не се правят други сребърни монети освен половинки сол, които наричат акча, термин, с който означават изкованото на монети сребро, което европейците са изопачили на аспри; това са монети толкова дребни и тънки, че се губят между пръстите. И все пак това са основните монети, така да се каже единствените монети на турците, с които те [си служат] при воденето на сметките и оценката на [държавното] съкровище, във финансовите служби, в техните сметководни бюра. Служат си с два вида аспри, курсиращата или реалната, която струва половин сол или сто двадесетинки от екюто, и пълноценната, която наричат чиста, която струва девет дьониета. Знаем, че в Египет коват и друга сребърна монета, която струва осемнадесет дьониета, наречена пара или паре, термин, който означава част от цялото. Но тъй като такива монети се правят само в Египет, в Турция те почти не се срещат в монетното обръщение. ...⁴³ Що се отнася до златни-

⁴² Дотук от първото издание от 1686 г. Последвалят пасаж е според текста от том I (с. 12-14) от десеттомното Амстердамско издание на пътеписа на Шарден от 1711 г.

⁴³ Следва кратък пасаж с етимология на названието акча.

те монети, такива изработват само в Египет⁴⁴. Това са дукати и половинка дукати с теглото и формата като тези на Германия (т.е. на Свещената Римска империя, б.м.). Наричат ги султанини, подобно на названието на реалите или империалите, и техният курс е сто и тридесет сол, понякога повече, друг път по-малко, тъй като курсовете са двърде лошо регулирани. От златните монети най-често се виждат в Турция златните дукати на Венеция и на Германия, които се ценят най-много, а от сребърните – монетите от осем [реала], и талерите и риксталерите.

[...]⁴⁵

II. Из труда на граф дьо ла Мадлен „Османското огледало“, издаден в Базел през 1677 г., с. 106-107.⁴⁶

XXIII.

За монетите

Турците са били твърде непостоянни по повод на монетите си. Само допреди няколко години монетите от пет сол, темен, бяха толкова търсени, че за едно екю се даваха едва седем от тях, поради което започнаха да ги правят не само някои владетели, но и частници от италианските пристанища и дори в Турция, като използваха матрици с образа на мадмоазел дьо Монпансие⁴⁷, дело, което причини съсипването на много търговци, както християни, така и неверници, защото накрая те бяха произвеждани от толкова лош метал, че онези, които бяха взели от тях за по седем или осем за пиастър, бяха принудени да дадат двадесет. Ако не са маркирани и приети като направени от добро сребро, те не вървят повече, и не струват повече от четири сол, а онези с образа на краля имат същата стойност като във Франция. [...]⁴⁸

⁴⁴ Възшност първите турски златни монети били емитирани по нареждане на султан Мехмед II Завоевател през 1477/1478 г. Монетите от тази първа емисия са изключително редки. В замяна на това, тези от емисията 1478/1479 г. са много по-разпространени (виж по-подробно у Vabinger 1966, 114-115). Тези монети естествено били произведени в Константинопол. С малки изключения през целия следващ век султаните емитирали златни монети (алтъни) в Константинопол и на други места, но във втория случай те били маркирани с клейма, указващи като място за производство Константинопол. Изключение трябва да се направи за Мъсър (Египет), където маркирали златните монети с клейма, указващи като място на емитиране Мъсър.

⁴⁵ В последвалия пасаж Шарден коментира доверчивостта на турците и лекотата, с която биха могли да бъдат измамени. Това е и „втората бележка“, за която той споменава в текста.

⁴⁶ Преводът е направен по изданието Magdeleine 1677, 106-107.

⁴⁷ Т.е. с образа на Анна Мария Луиза Орлеанска, принцеса на Домб (1627-1693 г.).

⁴⁸ Следват данни за други циркулиращи в Османската империя чуждестранни монети; дадени са и сведения за крадците на метал от монетите и за фалшификаторите, както и за наказанията им.

III. Из труда на Пол Рико „История на Турската империя от 1623 година до 1677 година“, Лондон, 1680, сс. 258-260⁴⁹

Историята на фалшивите реали или темини. Година от Рождеството 1669, а от хиждра 1080

Към края на миналата година (1668, б.м.) и в началото на тази турците започнаха да разбират, че са станали жертва на най-голямата измама, която някога е била извършена спрямо хора, надарени с разум или с човечност. Три или четири години изминаха от както французите, холандците, италианците и други християнски народи въведоха из всички турски владения (освен в източните, като *Алепо* и отвъд него) една дребна монета, наричана от някои *луиджини*, от други *отавини*, а от турците *темини*, струваща около пет английски пенита. Тъй като бяха приятни и лъскави на вид, удобни за обмяна и за обичайните разходи, те така омагьосаха обществото, че монетите от осем [реала], цехините и другите монети в обръщение бяха почти изоставени, и нито курсираха, нито бяха ценени. Първоначално като минаха около девет години те бяха от добро и гарантирано сребро, но след това малко по малко се влошиха, и станаха от неблагоприятна сплав; тъй като с времето, обаче, хората все повече привикваха към тях, те ставаха с всеки ден все по-груби; и бидейки все още в обръщение, всеки пропаднал и с лоша репутация човек, занимаващ се с търговия и непризнаващ граници ни на честност, ни на печалба, обръщаше парите си в монети от мед или от по-лоши метали, лъскави и приличащи на сребро, и с тях купуваше стоки от страната; най-накрая, натрупваше много злато и сребро и всичко, което му беше попадало срещу цената на техните фалшиви и подправени монети, с които бяха изпълнили и злоупотребяваха в цяла Азия. А тези монети не бяха от една монетарница, но бяха с различни изображения и надписи, обидни за турците и е жалко, че те не бяха достатъчно умни, за да разберат това, както например [изразите] *Voluit hanc Asia mercem*⁵⁰, *De procul pretium ejus*⁵¹ и други подобни, които бяха толкова разообразни, че тези, които ги събираха от любопитство, откриваха не по-малко от сто и двадесет различни отпечатъка. Обикновените хора все още влюбени в блясъка и в цвета им, в удобството им при размяната, рядко се замисляха върху лошите последици от всичко това, тъй като рядко купуваха повече от ежедневните си нужди. А митническите служители, възползващите се от изключителната си печалба от внасяните големи суми монети, слабо се интересуваха от обществените дела. Междуременно, цялото движение на стоките в Леванта беше из-

⁴⁹ Преводът е направен по изданието Ryscaut 1680, 258-260.

⁵⁰ „Азия търси тази стока“.

⁵¹ „Трябва още, за да се достигне цената й“.

хвърлено от обичайното си и нормално русло; тъй като християнските земи се бяха пренаситили от големите количества турски стоки, [толкова] евтини и с ниски цени, и без печалба за всеки търговец, разчитащ на пазара или на стария и законен начин на търговски обмен. В Ливорно и другаде в Италия се бяха оплакали, че претопявали местните сребърни и билонови [монети], за да правят [монети от] долнопробни сплави за Турция, които разменяли за развалящи се и нетрайни стоки. Накратко, никой не изглеждал удовлетворен от търговията, и все пак светът упорствал в нея с най-гореща и с невъобразима ревност подобно на заклеимяван грях. Така тази търговия, задушавана от внасяните купища подправени пари се влошавала все повече и повече и принудила евреите и другите търговци отначало да изключват някои видове и да приемат други. Това, заедно със забраната отпреди две години от английското търговско представителство в Смирна, с която то се задължавало пред Левантийската компания под угрозата на значително наказание, да не приема тези монети срещу (продажбата на) дрехи или други стоки, произведени в Англия, заедно с благоразумието и хитростта на английския консул, първи събудили заспалите умове на турците, които дълго били заслепени от тези харесвани монети, а сега започнали да ги отхвърлят и да се отвращават от тях като от фалшивото и разкрасено лице на куртизанка: така те паднали от единадесет до дванадесет, тринадесет и четиринадесет за лъвенталер. При това положение на нещата в Смирна пристигнал холандски флот, носещ голяма сума от тях, за която се разрешило да бъде разтоварена или заради подкуп на градските чиновници, или защото купувачът я бил поискал. Но защото те били в такова количество, или по-скоро защото били от лоша сплав, цената им спаднала за кратко време до осемнадесет и дори до двадесет [за лъвенталер]. Чиновниците направили всичко възможно да се поддържа тази цена, което би било невъзможно, ако по това време нямаше толкова голям недостиг на всякакви други монети, така че по този начин да се осигури живота на хората или търговията с покупка и продажба да може да продължи в случай, че тези пари се обезценят напълно: нито пък хората бяха някаква грижа за управниците, макар от толкова много години да не бяха познавали друга цена или награда за труда си както огромните загуби на султана, в чиято съкровищница имаше значителни суми [от тези пари], а за тях се знае, че никога не претърпяват загуба. За това има турска поговорка, според която *Оловото на Великия господар не може да потъне*. Но това обаче, което предизвика голямо вълнение, беше строгостта на бирниците, които отказваха да вземат от хората дължимото на Великия господар в такива пари, но искаха лъвенталери, севилски или мексикански монети от осем реала или други подобни. Онези, които не успяваха

да си намерят такива, бяха бити и прибиращи в затвора винаги когато имаше разпавии по този въпрос. Вследствие на това, макар че хората бяха търпеливи и привикнали на жестокостта и тежестите, те не можеха да понесат повече това неразумно потисничество, но на много места избухнаха бунтове, където това се оспорваше; и тъй като насиленото търпение прерастваше в ярост, в Бурса и в Анкара пороят на човешкия гняв беше потушен с кръв и с живота на някои чиновници, като се твърдяло основателно, че това са били онези служители и управници, въвели в употреба и разрешили обръщението на тези пари, и тъй като в продължение на няколко години те нито познавали други пари, нито са получавали други за плодовете на труда си, за работата си или от продажбите на имотите си, сега е несправедливо да отказват да вземат онези пари, които те самите са приели за валидни. На много места тези аргументи и мисли бяха изразени с такава сила, че чиновниците бяха принудени да се подчинят на изискванията на времето и на яростта на тълпата. Сега тези монети са загубили напълно доброто си име и никой не иска да ги приема на каквато и да било цена; така че правителството решило да им определи курс от тридесет броя за талер, но и тогава хората, чувствайки се унижени от това, с омраза и неприязън, равни на по-ранните им желаня, най-често изобщо отказвали да ги получават като заплащане. Поради това, султанът като разбрал, че властта на чиновниците му не е достатъчна, за да направят и по-нататък тези пари курсиращи на някаква цена, разпоредил накрая те да бъдат всичките събрани в монетарницата, където трябвало да бъдат претопени, а добитото от тях сребро да бъде върнато на собствениците им. Някои от големците се подчинили доброволно на тази наредба и занесли там монетите си, но на други те трябвало да бъдат конфискувани и така да бъдат претопени. Между последните бил и някакъв френски търговец, който бил внесъл такива на стойността на шестдесет хиляди талера. Тъй като вестта за тази промяна още не била стигнала до християнския свят, различни кораби пристигали в Константинопол със значителни суми в такива монети, и всичките били насилно конфискувани и отнесени в монетарницата. Така и други кораби пристигали в Смирна със същия товар, на които аз самият не бих позволил да акостират, и тъй като някои от тях нямали друг товар, те се върнали празни, носейки големи загуби на своите работодатели. Беше странно да се види, как внезапно търговията секва, тъй като не останали пари в страната. Някои сделки били направени, но те били бартерни. Въпреки че цялата разруха могла да бъде приписана на лошото управление, хората били доволни и се примирили със загубата. Това бил краят на неразумната търговия с фалшиви монети, за която може да се предположи, че накрая нанесла повече щети и загуби, отколкото печал-

ба в началото и която няма да се запомни с друго освен с това, че угаснала толкова тихо, въпреки желанието на ръководителите на Турската империя да я поддържат и защитават.

IV. Из труда на Жан-Батист Таверниер „Сборник от няколко пътеписи“, Париж, 1679, сс. 409-414⁵²

История на търговията с малките монети от пет сол

Между многото сребърни монети, които се изработвали в монетарницата, един марсилски търговец изпратил без умисъл на свой търговски агент в Смирна и монети от пет сол на равностойността на двеста или триста екюта, за да му бъдат закупени някои копринени платове. Турците, които толкова харесали тези малки монети, че чак се влюбили в тях още като ги видели, като вярвали, че те са осминки от реала, се задоволявали да получават осем от тях за едно екю. Като видял това, търговският агент писал в Марсилия, откъдето му изпратили значителна сума от такива монети и така спечелил много. Ако нашите французи се бяха задоволили с тази честна печалба, търговията с тези монети, която прекъсна заради прекомерността на извършените измами, все още щеше да се води и щеше да им носи печалба. Турците не искали да им се заплаща освен с тези монети, каквито трябвало да им се дават дори за плащането на армията, за да бъдат доволни войниците. Един ден, на връщане от Персия към Турция, аз самият бях преследван от няколко жени, които искаха да им дам темени (така наричаха тези монети), като не получавах дори и храна срещу други монети.

В началото нашите френски търговци печелели петдесет процента, като давали в Турция осем от тези монети за екю, тъй като във Франция те получавали за него дванадесет. Обаче другите европейски народи, англичани, холандци, италианци, завиждащи на тяхната сполука им пресекли пътя като се оплакали за това на великия везир, който се разпоредил за в бъдеще от тях да се дават дванадесет за екюто, в противен случай щял да ги изтегли от обръщение, а онези които биха били намерени по корабите щели да бъдат конфискувани. Французите не се примирили, но тъй като трябвало да спазят постановлението на везира, те се сетили да произвеждат такива монети, в които среброто не било повече от стойността на четири сол, което било значителна печалба от двадесет и пет процента. Минало известно време преди турците да уловят измамата, защото за тях било достатъчно, че отпечатъците на тези монети са добри, а те били и твърде бели; [поради което] жените и

⁵² Преводът е направен по изданието Tavernier 1679, 409-414.

момичетата от простолудието правели от тях накити за глава, като окачвали тези хубави малки монети около тях, така че да им трепкат по челата, подобно на богатите хора, които се кичели със златни монети. За да постигнат целите си, нашите търговци се обърнали към някои държави, откъдето им било разрешено да изнасят такива монети. Те се обърнали първо към Домб, Оранж и Авиньон, и преминавайки през Италия, осигурили за известно време работа и на онези в Монако и в Маса. Като забелязали обаче, че турците предпочитали монетите с женски изображения, а владетелите на тези държави не желали да им разрешат производството на такива с толкова лоша проба, дори и с отпечатъците на принцесата на Домб, търговците обърнали поглед към някои изолирани замъци в геноезките територии, зависещи от Империята, където те постигнали желаното от тях, при условия, които носели печалба и на техните господари. Монетите, които те нареждали да им се изработват в Оранж били много търсени и харесвани от турците, защото отпечатъците им били хубави и чисти, но онези на легата на Авиньон не вървели добре, тъй като лицата им не били добре направени, а кръстът, окачен на врата на образа не харесвал на турците. Ако търговците се бяха задоволили с печалба от двадесет и пет процента, те биха могли да продължат тази търговия и печалбата им би била значителна, но малко по малко се стигнало до прекаляване и накрая в монетите среброто било за не повече от един сол. За да ги пробутват, нашите търговци започнали да дават до осемнадесет, дори до двадесет от тях за екюто, при което на едрите търговци в Константинопол, Алепо, Смирна и в други търговски градове им излизала сметката, но при разплащанията си с дребните търговци в областите на Империята за стоките им те ги давали при курс само дванадесет или тринадесет за екюто. Извън Турция те изобщо не носели от тези фалшиви монети, а и арменците⁵³ гледали да не се ангажират с тях, защото всички монети, които се внасят в Персия се отнасят първо в граничните монетарници, за да бъдат претопени и преработени в абаси, така че на търговеца сметката се прави според чистотата на монетите му, след като те бъдат прегледани и така измами не могат да се извършват. По същия начин се постъпва в цялата империя на Великия Могул, и от всички владетели по света той е единственият, който произвежда всичките си златни и сребърни монети от висока проба, без да ги сплавява с друг метал.

Завистта на търговците

Като виждали, че в началото търговията на нашите вървяла до-

⁵³ Арменците и, разбира се евреите били основните сарафи в Османската империя. За тях виж по-подробно у Voogert 2005, 72.

бре, генуезките търговци поискали да постъпят по подобен начин и с монети от други типове и наредили да им се направят такива за двеста или триста хиляди дуката, и ги отнесли в Турция. Те нямали обаче успеха, на който се надявали; златото им било толкова лошо⁵⁴, че измамата била веднага разкрита. Консултът и капитанът на кораба, [с който ги донесли] били наказани, а заинтересованите спасили едва нещичко от разгрома.

Германците поискали да направят същото, като поемали по друг път, по Дунав до устието на реката, откъдето по Черно море, те стигали до Константинопол. С техните стоки, които били главно нюрмбергски железарски изделия, твърде пригодни за всички народи по черноморското крайбрежие, те отнесли и някакво количество *рупи* или четвърт реалови монети, направени по подобие на образите на полските монети. Тези монети биха били достатъчно пригодни за търговията, ако биха били немного подправени. Но италианците не били засрамени от германците, защото и те нямали по добър успех, и нито едните, нито другите били достатъчно ловки, за да измамят турците.

Връщам се към нашите французи, тъй като е време да приключа с тази история. В разгара на търговията им и докато имали успех, те не се задоволявали да купуват най-хубавите стоки, те купували и различните монети от най-добро сребро, които могли да открият, и го (т.е. среброто, б.м.) отнасяли във Франция, за да продължат да правят своите лоши монети. Търговията им напреднала така из цялата преобширна империя, че тя се изпълнила с тези фалшиви монети, което се вижда и от митническите регистри, от които се разбира, че притокът им възлизал на сто и осемдесет милиона, без онези, които били влезли в страната нелегално и онези, които моряците и другите частни лица могли да укрият.

Другите европейски търговци, които носели само добри пари, се оплаквали от този безпорядък и за втори път внесли жалба си по този повод до Великия везир. Най-накрая очите на турците се отворили и този пръв министър, като научил, че работата продължавала и че в скоро време в Империята щяло да има само медни вместо сребърни монети, забранил в бъдеще да се носят монетите от пет сол, като заплашил онези, които биха нарушили заповедтта му с конфискации и големи глоби.

Жалбата и забраната на Великия везир не могли да отвратят войниците, които били на служба при Кандия от тези малки монети, чиято красота ги очаровала. С каквото и да ги залъгвали, те не искали изобщо да приемат заплащането си в други монети и запо-

⁵⁴ Очевидно това били имитации на венециански цехини и вероятно унгарски дукати.

чнали да назряват бунтове. Принудили се да пратят спешно галери в Смирна и в някои други търговски градове, за да вземат оттам цялото количество от такива монети, което би се намерило. Най-накрая удивителното количество на тези фалшиви монети, пръснати из всички провинции на Османската империя, се стопило. Те почервенели и били извадени от обръщение.

Лекото наказание за една сериозна измама

Още в началото след забраната на тези фалшиви монети, тъй като новината за това не била достигнала в чужбина, някой си Булен обърнал всичко, което могъл в такива монети от пет сол, изключително много подправени, на равностойността от двадесет и пет хиляди екю, но среброто не му достигнало за посребряването им. Той пристигна в Смирна, където бях и аз, и там научи, че повече няма къде да пласира лошата си стока. Все пак той повярвал, че ще може да се отърве от нея, ако иде веднага в Константинопол, защото се твърдяло, че там неколцина все още приемали такива монети и след забраната им. Като не искал да рискува с всичко като го прекара по морето, той изпратил по суша монети за четири или пет хиляди екюта, които му били откраднати при Бурса, но по-голямата част изпратил за Константинопол чрез холандски кораб, но за това той щял да се кае. След като ги представил на митницата, за да получи право да търгува с тях, началникът на митницата му казал, че ще може да иде пак след два или три дни, за да получи онова, което му принадлежало. Той още не си бил тръгнал, когато наредили всичко да бъде претопено в негово присъствие. След като извършили сепарацията, се намерило, че среброто било само една четвърт. В страха си, че ще бъде жестоко наказан, заради измамата, която била очевидна, защото имало толкова нечисти примеси от едната страна и толкова малко сребро от друга, търговецът отишъл коленопреклонно при митничаря. Но тъй като турците не са толкова сурови, колкото си представяме, всичко му било върнато, дори и не го глобили, а само му наредили да се оттегли. [...]⁵⁵

V. Разказ на секретаря на френското посолство в Константинопол шевалие Лофан д'Арвийо за срещата на посланика на Франция Шарл дьо Ноантел с турския външен министър (Reis-ül Küttab) в края на януари 1671 г. в Адрианопол. Из „Спомените на шевалие д'Арвийо, извънреден пратеник на краля при Високата порта, консул в Алепо, Алжир, Триполи и други пристанища в Леванта“. Том IV. Париж 1735, с. 273-274.⁵⁶

⁵⁵ До края на главата следват бележки за честността и измамите в търговията с турците и блискоизточните народи изобщо.

⁵⁶ Преводът е направен по изданието Arvieux 1735, 273-274.

[...] Господин посланикът му отговори, че тези мисли биха били уместни ако великите владетели (т.е. султана и френския крал) не бяха решили друго с капитулациите, и като се основава на тази привилегия, той иска пропъждането на генуезците, защото тя била дадена по времето на султан Сюлейман на краля⁵⁷ на Франция Франсоа I. [Посланикът изтъкна], че не се съмнява, че Великият господар (т.е. султанът) ще продължи действието ѝ като право на Негово величество (т.е. на краля), тъй като справедливостта го изисква, че е в интерес на турците да не подържат връзки с хора, които не целят нищо друго освен да въведат в империята фалшивите монети, че това била тяхната търговия и заради това те (генуезците, б.м.) били поискали от Великия господар да им бъде разрешено да донасят всякакви монети; че те (турците, б.м.) ги приемали стига да имали маркировка, нанесена от комисар на Високата порта; че от това се узнавало, че намеренията им (на генуезците) били единствено да наводнят страната с фалшивите си монети и да го правят ненаказано, при това с разрешението на Великия господар.

Външният министър (реис-киتاب) се постара да увери Негово превъзходителство, че министрите на Великия господар не знаели нищо за това, и че изглежда не са ги запознали с истината. Драгоманът (т.е. преводачът) на великия везир, който беше защитник на генуезците беше изненадан, но Негово превъзходителство го увери, че той бил добре осведомен, че знаел още и че по заповед на Великия везир, било писано до сената на Генуа с цел да попречат на обръщението на фалшивите монети, и че той разполага с копие от писмото.

По това се водиха много настойчиви разговори и от едната и от другата страна, след което се премина към третия въпрос за мезетерията⁵⁸. [...]

VI. *Договор за даване под аренда на монетарницата, собственост на абатството от остров Сен Онора от Леринската островна група, организирана в двореца на абатството в гр. Себорга, на Бернарден Бафе за производство на монети за Леванта, от 24 декември 1666 г.*⁵⁹

⁵⁷ В оригинала „император“.

⁵⁸ Mezzetterie/mézéterie (т. mastariya, masdar'ye), допълнителна митническа такса, заплащана от търговците-вносители – както християни, така и мюсюлмани, събирана в Константинопол. Тази такса засягала изключително вноса на кожените изделия и кафето. Първоначално приходите от нея постъпвали в касата на майката на султана, но изглежда, че известна част от нея се заделяла и за вакъфите. Французите искали търговците им да бъдат, ако не освободени напълно от тази нова такса, то да плащат не повече от англичаните, които през 1667 г. били постигнали намаляването ѝ за своите търговци.

⁵⁹ Текстът на този любопитен договор превеждам по изданието Moris 1905, 188-189. На следващите страници от същото издание (189-191) са публикувани Възражението на абата на Лерина до интенданта на Прованс от 1685 г. по повод забраната на френ

„Договор за даване под аренда за пет години на производството на монети в княжество Сабург чрез абата на Лерина, в полза на Бернарден Баре от Мужен, срещу заплащането на годишна рента от 740 ливри и при следните условия:

Нека споменатият Баре да може да прави златни монети; както големи, така и малки, за да бъдат отнасяни в Леванта, с печата и герба на споменатия манастир, със стойност и с чистота на метала на курсиращите монети; а сребърните монети, които ще се изработват в споменатия манастир, да бъдат с чистота на метала най-малко 7/12; а златните монети, които ще бъдат изработвани също в манастира, ще бъдат с чистота на метала осемнадесет карата, за което споменатият Баре се задължава. После споменатите преподобни отци дадоха също позволение и пълномощие на споменатия Баре да произвежда в споменатата монетарница монети от пет сол и други сребърни видове, пригодни за Леванта, със същите печат и герб, като гореспоменатите и с чистота на метала като горните; и още, той да прави споменатите видове в количества, каквито са му удобни, било то през деня или през нощта, както с преса, така и с чук, както си пожелае, без да му се държи сметка за ниските тегла и лошата сплав, според обичайния ремедиум на другите монети. Споменатият Баре ще бъде длъжен все пак да изпраща от време на време на преподобния отец абата образци от златни и сребърни монети, негово производство, като доказателство за него, след което те ще му бъдат връщани.

Баре ще ползва двореца и ще може да сече дърва в гората; той трябва да отнася рентата на свои разноски във Валори или в Кан“

VII. *Откъс от писмо на арендатора на монетарницата на абатството в Лерина в град Себорга г-н д'Абрик (д'Абриел) до преосвещения отец дьо Герен, от 21 септември 1686 г.*⁶⁰

„... Докато бях [на поклонение] в [манастира] Мадон дьо Лаге⁶¹ дойдоха двама търговци от Ливорно, които ме намериха в Ала Мадон, за да поискат да им свърша малко работа, за изпращане в Александрия в Египет и в Смирна. Това е причината, поради която ви пращам специално моя човек, за да ви помоли да ми окажете милостта да ми пратите заповед от Негово Превъзходителство нашия принц абата, за да извърша това, защото това са господа,

ския крал Луи XIV за емитиране на монети от абатството, както и Решението на Държавния съвет на Франция, с което на 1 юли 1686 г. се забранява на Леринското абатство да емитира монети в Себорга. Тъй като последният абзац от договора не е отпечатан в споменатото издание, за допълването на текста го вземам от Alliez 1862, 414. По това издание договортът е преиздаден в цялост и от Rossi 1871, 252-253.

⁶⁰ Преводът е направен по изданието Alliez 1862, 415.

⁶¹ Манастирът Нотр Дам дьо Лаге, в диоцеза на гр. Ница, по посока на Монако. От 1652 г. и до днес този манастир привлича многобройни поклонници.

които правят добри сделки и не искам те да са пътували напразно, за да не загубим авторитета си. ... Поздравявам милиони пъти Негово Превъзходителство нашия княз абата и преподобния отец Д. Герен. (подпис: д'Абриел)“.

VIII. *Откъс от донесение на френския консул в Смирна М. А. Дюпюи до Търговската камара в Марсилия от 6 декември 1665 г.*⁶²

„... Ще научите, че сеньор Доразо⁶³, маркиз на Генуа, който впоследствие беше посланик на [Свещената] империя при Портата, е сключил капитулация от името на своята република с Великия господар, който му е разрешил да установи постоянен резидент в Константинопол и един консул в пристанищата на Леванта. Предвиждам много лоши последици от това установяване, което засяга пряко нашата търговия и което в резултат осигурява добър канал за фалшивите монети. Уверявам ви, господа, че трябва да направите всичко възможно, за да попречите за постигането на тези намерения. Що се отнася до мен, ще обясня всичко добре на господин посланика. Нашите капитулации изискват генуезците, както и другите чужди нации, да не могат да търгуват в Леванта освен под защитата на знамето на Франция.“.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Винавер 1970:** В. Винавер. *Преглед историје новца у југословенским земљама* (XVI–XVIII век). Београд, 1970, 382.
- Кръстев 2015:** К. Кръстев. Полските тройки и техните подражания. – *Историкии*, 8. Велико Търново, 2015, 49-62.
- Пенчев 2014:** Вл. Пенчев. Сребърни европейски монети от XVI, XVII и началото на XVIII в. от фонда на НИМ-София. – *Известия на Националния исторически музей*, XXVI. София. 2014, 109-150.
- Abbott 1920:** G. F. Abbott. *Under the Turk in Constantinople. A Record of Sir John Finch's Embassy (1674-1681)*. London, 1920, 418.
- Alliez 1862:** l'abbé Alliez. *Histoire du monastère de Lérins*. T. II. Paris, 1862, 496.
- Arvieux 1735:** *Mémoires du chevalier d'Arvieux, envoyé extraordinaire du Roy à la Porte, consul d'Alep, d'Alger, de Tripoli, & autres échelles du Levant ...* T. IV. Paris, 1735, 572.
- Avant 1862:** F. P. d'Avant. *Monnaies féodales de France*. III. Paris, 1862, 471 + CLXIII pl.
- Babinger 1966:** Fr. Babinger. *Contraffazioni ottomani dello zecchino veneziano nel XV secolo. Aufsäund Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*. Bd. II. München, 1966, 310+Abb.72.
- Berry 1853:** V.-H. Berry. *Études et recherches historiques sur les monnaies de France*. II. Paris, 1853, 744.

⁶² Преводът е извършен по Teissier 1892, 24-25.

⁶³ Джовани Агостино Дурацо (за дейността му, включително и като пряк вносител на непълноценни монети, виж по-подробно у Pàstine 1952, 31 sqs).

- Boogert 2005:** M. H. van den Boogert. The capitulations and the Ottoman legal system (Qadis, Consuls and *Beraths* in the 18th Century). Leiden, 2005, 323.
- Bordeaux 1910:** P. Bordeaux. Les sequins vénitiens contremarqués de caractères arabes. – *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*. Vol. XXIII. Milano, 1910, 119-126
- Buza 1976:** J. Buza, J. Les monnaies françaises ou du système français dans la circulation monétaire en Hongrie au XVIIe siècle. – *Revue numismatique*. 6e série. T. 18. 1976, 119-135.
- Braudel 1985:** F. Braudel. Civilization and Capitalism 15th-18th Century. I. The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible. London-New York, 1985, 623.
- Bruno 2015:** S. Bruno. Il luigino degli Spinola : Storia di una moneta da Tassarolo al Medioriente. – *Novitate*. Periodico semestrale del Centro studi „In Novitate“ ONLUS. II. 2015, 46-51.
- Cammarano 1998:** M. Cammarano. Corpus Luiginorum: recueil général des pièces de cinq sols ou douzièmes d'écu dits „Luigini“ : 1642-1723. Bibliothèque Nationale de France. 1998, 424.
- Chardin 1686:** Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse & aux Indes Orientales, par la Mer Noire & par la Colchide. Première partie, qui contient le voyage de Paris à Ispahan. Londres, 1686, 349.
- Chardin 1711:** Voyages de monsieur le chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient. I. Amsterdam, 1711, 279.
- Charlet 1995:** Chr. Charlet. La première reprise d'activité de la Monnaie de Grenoble sous le règne de Louis XIV (1660-1662). – *Revue numismatique*, 6e série. 150, 1995, 186-230.
- Cipola 1994:** C. M. Cipolla. La truffa del secolo (XVII). – *Tre storie extra vaganti*. Bologna. 1994, 59-72.
- Clément 1863:** P. Clément. Lettres, instructions et mémoires de Colbert. IIe. Paris, 1863, 405-930.
- Clément 1870:** P. Clément. Lettres, instructions et mémoires de Colbert. VII. Paris, 1870, 500.
- Depping 1852:** G.B. Depping. Correspondance administrative sous le règne de Louis XIV. III. Paris, 1852, 919.
- De la Fuÿe 1905:** A. De la Fuÿe. [Sur les pièces de 5 sols ou timmins ayant circulé en Turquie avec contremarques]. Procès-verbaux des séances de la Société française de numismatique. – *Revue numismatique*. IVe série. IX. Paris, 1905, XXXVII-XLVI
- Hammer 1842:** [J. von] Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman. III. Paris, 1842, 672.
- Hasluck 1921:** F.W. Hasluck. The Levantine Coinage. – *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Fifth Series. 1, No. 1/2. London, 1921, 39-91.
- Lexikon 1975:** Lexikon numismatik. Berlin, 1975, 429 + 3 (o. n.).
- Λιάτα 1996:** E. Δ. Λιάτα. Φλωρια δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι. Αθήνα, 1996, 350.
- Longpérier 1876:** A. de Longpérier. L'origine, lo scopo, e le vicende del Luigino coniato della zecca di Lucca nella seconda metà dal secolo XVII ... – *Journal des savants*. Année 1876, Octobre. Paris, 1876, 593-614.
- Lutz 1981:** I. Lutz. Levantinische Gegenstempel auf französischen Münzen des 17. Jahrhunderts – *Der Timminhandel in zeitgenössischen französischen Berichten*. – LAGOM (Festschrift für Peter Berghaus zum 60. Geburtstag am 20. November 1979). Münster, 1981, 315-326.
- Magdeleine 1677:** C. de Magdeleine. Le miroir ottoman avec un succinct récit de tout ce qui c'est passé de considerable ... Basle, 1677, 256+40.
- Mantran 1965:** R. Mantran. Le milieu urbain et social à Istanbul. Les activités écono-

- miques : les étrangers. In: La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs. XVI-XVII s. Paris, 1965, 159-189, 308-313.
- Masson 1896:** P. Masson. Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle. Paris. 1896, 533 + XXXVIII Appendice + 1 carte.
- Melone 2010:** Fr. Melone. L'affare dei Luigini per il Levante. – Novinostra. La rivista della Società Storica del Novese. I. 2010, 27-38.
- North 1744:** R. North. The Life of the honourable Sir Dudley North. London, 1744, 288+ 7 Index.
- Moris 1905:** H. Moris. Cartulaire de l'Abbaye de Lérins. IIème partie. Paris, 1905, 295.
- Oliveri 1858:** A. Oliveri. Monete, medaglie e sigilli dei principi Doria. Genova, 1858, 107+V Tav.
- Pamuk 1997:** Ş. Pamuk. In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. – The Journal of Economic History. 57, No. 2. (Jun., 1997), 345-366.
- Pàstine 1952:** O. Pàstine. Genova e l'Impero Ottomano nel secolo XVII. Genova, 1952, 185.
- Poullet 1668:** Nouvelles relations du Levant ... Première partie des voyages du sieur Poullet. Paris, 1668, 454
- Rolland 1958:** H. Rolland. La fin du monnayage d'Orange. – Revue numismatique. 6e série. I. 1958, 129-131.
- Rossi 1871:** G. Rossi. Il principato di Seborga e la sua zecca. – Archivio storico italiano. Serie terza. XIII. Firenze. 1871, 248-259.
- Rycaut 1680:** P. Rycaut. The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677. London, 1680, 336.
- Sahillioğlu 1999:** H. Sahillioğlu. Studies on Ottoman Economic and Social History. Istanbul, 1999, 221.
- Srečković 1987:** Sl. Srečković. Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije, Beograd, 1987, 203.
- Tavernier 1679:** Recueil de plusieurs relations et traitez singuliers et curieux de J. B. Tavernier ... Paris, 1679, 564.
- Teissier 1892:** O. Teissier. La Chambre de commerce de Marseille. Marseille, 1892, 411.
- Vorel 2013:** P.Vorel. Francouské „luiginy“ a jejich severoitalské napodobeniny v peněžním oběhu Osmanské říše v 60. letech 17. století. – Teatrum historiae, 13. Pardubice, 2013, 77-92.
- Wilski 1995:** H. Wilski. Countermarks on Ottoman Coins. Münzhandel + Verlag Strothotte, 1995, 331.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

- Табло L 6a.** Поредицата от новите френски сребърни монети от 1641 г. (по А. Blanchet, A. Dieudonné. Manuel de numismatique française. Т. II. Paris, 1916, 347, fig. 196).
- Табло L 66.** Оригинална френска монета от 1/12 екю (5 сол) с детския образ на крал Луи XIV, емитирана през 1652 г. в монетарницата на град Анже (частна колекция).
- Табло L 7a.** Френска монета от 1/12 екю (5 сол), емитирана за Леванта от монетарницата в Сент Андре Вилньов ле-з-Авиньон през 1662 г. Характерно е кръстчето, изобразено над главата на крал Луи XIV (частна колекция).
- Табло L 76.** Монета от 5 сол на Анна-Мария Луиза, емитирана в монетарницата на Домб през 1668 г. (частна колекция).

Табло L 7в. Италианска имитация на монетите от 5 сол на Анна-Мария Луиза, емитирана през 1668 г., вероятно в монетарницата на Лоано (частна колекция).

Табло LI 1. Фалшификат на френска монета от 5 сол, изработен вероятно в Леванта през 60-те години на XVII в. (частна колекция).

Табло. LI 2. „Топкова“ преса за производство на монети от XVII в. (по Le Blanc. *Traité historique des monnoyes de France*. Paris, 1690).

Табло LI 3а. Фалшива монета от 5 сол на Гийом III д'Оранж от 1664 г. с медно ядро и тънко сребърно покритие (частна колекция).

Табло. LI 3б. Оттавето на кардинал Флавио Кижичи, емитирана в Авиньон през 1662 г. (частна колекция).

Табло LI 4. Османска контрамарка върху френска монета от 5 сол от 1661 г. (по De la Fuÿe, A).

Табло. LII 1. Френска монета от 5 сол, емитирана през 1658 г.(?) в монетарницата на Монпелие с турска контрамарка от 1669/1670 г. (Tim 01 по Wilski) (по Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 231. Lot 9923/16. Mar. 2013).

Табло LII 2. Контрамарка (Tim 03 по Wilski) върху луджино на принц Фердинандо II Медичи. (частна колекция).

Табло LII 3. Фалшива контрамарка върху френска монета от 5 сол (Tim 02 по Wilski) (частна колекция).

BRIEF NOTES ON THE *LEVANTINE* FRENCH COINS, THEIR IMITATIONS FROM 1650S AND 1660S AND THEIR RECEPTION IN THE OTTOMAN EMPIRE

Nikolay Markov
(*Summary*)

The purpose for writing this paper is the recently released work by Krasimir Krastev – *Polish Trojaks and Their Imitations* (Полските трояки и техните подражания. Историкии. V. 8. Faber Publishing House 2015, 49-62). After reading it became clear that in the Bulgarian literature there is a serious omission associated with the poor knowledge of some of the very interesting coins circulating over the territories of the Ottoman Empire, Bulgarian lands including, during the second half of the 17th c. – the French coins of 5 sol and their imitations and contemporary counterfeits. Therefore, after the required critical remarks on the work of K. Krastev, the paper presents briefly the problem with these coins – from the launching of their issue in 1641 and the saturation of the Ottoman markets in 1660s and 1670s with them and their imitations and counterfeits till their replacement by the new Ottoman coins in the early 18th c. As a result of the review of dozens of sources from the era – official acts and information of travelers, the author comes to the conclusion that the struggle against these incomplete foreign coins was conducted by French financiers in the context of poorly concealed resistance from the Ottoman authorities who tried to keep them in circulation to sustain the country's economic life as at the same time the local mints had greatly reduced their production.